

ja de «fer escaleta», sinó de convertir la seva poesia en el trampolí necessari per accedir a la poesia lírica de més gran nivell.

En un darrer acte d'humilitat, Raspall vol passar comptes amb la pròpia existència creativa i ens regala aquesta lliçó:

Heu arribat on volíeu, vosaltres?

Jo, només aquí: a l'interrogant.

Carme ARENAS NOGUERA

JOSEP M. CASTELLET. IN MEMORIAM.
(1926-2014)

En aquest punt final de la biografia crítica de Josep Maria Castellet (1926-2014) podem fer el seguiment de la seva bibliografia essencial o bé assajar un nou camí d'interpretació a partir d'intentar establir una categorització de conceptes estètics i ètics darrere dels quals s'estructura i organitza tota l'arquitectura bàsica del seu pensament i actitud crítica. El resultat no ha de ser diferent perquè partim d'una mateixa bibliografia, però establir aquestes categories permet visualitzar millor la formació d'uns valors transitoris o l'establiment dels valors constants que subjauen darrere de l'operació de lectura crítica de J. M. Castellet. També ajuda a establir millor el sentit d'una evolució que es veu sotmesa o marcada per les raons i els motius que porten i expliquen per què els valors transitoris canvien i els altres, els constants, es mantenen sempre. El títol d'un llibre pot marcar un canvi o una inflexió i es pot convertir en bandera d'una idea o projecte. Ens interessa, per tant, assenyalar el títol del llibre però també la seva significació perquè ajuda a construir la ideologia literària del seu autor. Com que en les altres semblances fetes, al llarg dels anys, de Josep M. Castellet sempre hem seguit l'itinerari bibliogràfic avui, en aquest punt final, voldríem seguir l'altre camí que ens porta a establir la seqüència de valors i categories que han orientat i articulat l'itinerari crític i memorialístic de Josep Maria Castellet.

En aquest intent establím, doncs, els enunciats de la seqüència terminològica i conceptual que marca tant el camí d'un canvi i una evolució com el d'una permanència. Així serien 1) Valors transitoris i de canvi: Objectivisme, Compromís, Realisme contra Simbolisme, Qüestió de mètode i renovació, Enciclopèdia i totalitat, Memorialisme i balanç. 2) Valors constants i de permanència: Fidelitat al present, Modernitat. A aquesta dicotomia entre 1 i 2 també es podria afegir la constatació que hi ha valors que si bé, inicialment, són fruit del canvi, amb la maduresa intel·lectual i biològica esdevenen i es converteixen en valors de permanència en ser assumits com a punts finals i darrers del procés evolutiu amb l'assumpció dels quals aquest procés es tanca. Com seria el valor "Enciclopèdia i totalitat" que marca el darrer posicionament d'una evolució crítica sense que es registri ni es produeixi una nova alternança a aquesta actitud.

Les categoritzacions assenyalades estableixen les coordenades que expliquen una vida i un treball intel·lectual. També els valors estètics i socials que expliquen l'obra. En darrer terme idees i valors només circumscrits a un temps històric concret o bé d'altres que perduren i són transversals al llarg de tot el procés. Els valors transitoris són idees que han evolucionat com a conseqüència d'una tensió intel·lectual confrontada a la realitat. Cada idea que construeix valor s'articula i s'alimenta d'uns referents intel·lectuals externs, es construeix, es defensa, s'executa, triomfa i persisteix o decau. Si persisteixen, com "Fidelitat al present" o "Modernitat", acompanyen tot el procés. Si decauen, com "Objectivisme" o "Realisme contra Simbolisme", obliguen a una substitució i alternança a través de la revisió, "Qüestió de mètode", i a una nova conceptualització, "Enciclopèdia i totalitat", que estableix les darreres preses de posició abans de "Memorialisme i

balanç”, etapa que obre l’interès per establir l’itinerari viscut i fixar o establir la informació d’algunes raons d’aquests canvis. Cada un d’aquests conceptes o categories, amb una potencialitat d’anàlisi molt alta, explica com s’ha viscut una part de la història literària i el debat de les idees estètiques que s’hi identifica en un temps històric concret, el que ha viscut Josep Maria Castellet, que, en una part important, també és el nostre. Almenys, en el nostre cas, l’anàlisi de l’obra crítica de Josep Maria Castellet sempre ens ha ajudat a buscar i trobar respostes i a interpretar millor la història literària recent.

1. *Valors transitoris i de canvi.* L’evolució crítica de Josep M. Castellet és un procés de formació d’unes idees estètiques i ètiques que, desenvolupades, el portaran a assumir una estètica defensada des de la convicció i la seguretat de ser la imprescindible i necessària per construir la literatura que millor responia i s’adequava al seu moment de màxima intervenció crítica. Descoberts els límits, limitacions i parcialitats, el procés posterior serà la correcció d’aquesta posició que només s’aconsegueix amb una flexibilitat i obertura metodològica. El que acabem de dir, amb la brevetat que ho hem explicat, es tradueix i es configura a través de trenta anys de treball crític i de les cinc categories que abans hem establert: Objectivitat, Compromís, Realisme contra Simbolisme, Qüestió de mètode i renovació i Enciclopèdia i totalitat. I, naturalment, cada un d’aquests conceptes recull els llibres que mostren i exemplifiquen el procés següent.

Objectivitat i Compromís. Els orígens crítics de J. M. Castellet estan estretament lligats a un pensador com Jean Paul Sartre fins al punt de poder considerar Castellet un veritable intel·lectual sartreà, i és ben possible que aquesta sigui la identificació que millor explica Castellet al llarg de tota la seva vida. El mateix Castellet reconeix que descobreix Sartre en el moment que més ho necessitava i que el pensador francès és qui millor respon a les necessitats que ell tenia com a escriptor i crític a l’Espanya agònica de finals dels quaranta i cinquanta. De Sartre i del seu *Què és la literatura* (1948) Castellet descobreix idees i adapta posicions que seran fonamentals en la seva formació i evolució. Per ell arriba a la descoberta de la nova narrativa nord-americana, la qual cosa comporta, com fa el mateix Sartre, el refús de tota omniscència narrativa i la defensa de l’objectivisme com estètica de la modernitat. Per ell arriba, també, a assumir el concepte de compromís o literatura “engagée” com actitud i resposta de l’escriptor a la també agònica Europa de la postguerra. La idea d’objectivisme es formalitza i s’articula encara més en un llibre, que no s’arriba a traduir en aquells anys, però que Castellet coneix bé, com és *L’âge du roman américain*, de Claude-Edmonde Magny, publicat el mateix 1948. El llibre de Magny en una primera part estudia i analitza la tècnica objectiva i en una segona l’exemplifica en l’anàlisi de l’obra dels principals autors de la generació perduda nord-americana. Les dues idees, en l’estètica, l’objectivisme, i en l’ètica, el compromís (encara no marxista), es configuren com a pilars d’aquest procés de formació. Tota la bibliografia crítica de Castellet dels anys cinquanta és la construcció i descripció d’aquest argumentari. Ho trobem als articles de *Laye*, que són la primera punta de llança d’aquest procés. Una primera articulació és el primerenc *Notas sobre literatura española contemporánea* (1955), on el terme que s’utilitza, probablement no n’hi pot haver encara un altre, és el “d’inconformisme”, del crític davant la situació literària i social del moment. La “mirada” americana s’aferma en un opuscle com *La evolución espiritual de Ernest Hemingway* (1958), que pretén explicar l’evolució d’un vital i individualista Hemingway la narrativa del qual mostra, segons defensa Castellet, l’evolució d’uns personatges narratius que passen d’un nihilisme inicial a un tipus de personatge que mostra una progressiva reconciliació amb la societat adoptant uns valors solidaris absents en les primeres novel·les de l’autor americà. És un breu text, quasi desconegut i poc valorat que mostra, però, aquesta recerca del crític d’assenyalar el compromís d’un escriptor notable amb la seva societat. Abans, aquesta “mirada” havia tingut una altra manifestació com fou la traducció, per a Seix i Barral, d’un llibre com *La novela moderna en Norteamérica (1900-1950)*, publicat el 1955.

Aquest doble camí, objectivisme en la forma, i compromís en l'actitud, porta un llibre com *La hora del lector* (1957) els dos primers capítols del qual són dos articles publicats, a inicis dels cinquanta, a *Laye*, i els dos següents inèdits. El títol és ben explícit i la síntesi del contingut ben clara: des de l'objectivitat expositiva l'autor presentarà uns fets al lector, el qual, amb la seva percepció, desenvoluparà el sentit de compromís que el portarà a prendre actituds que transcendixin l'acte de lectura per esdevenir socials. La funció de l'autor és presentar, objectivament, uns fets sense marcar posicions mentre que el lector, en la seva lectura, és lliure de prendre l'actitud que cregui millor. La paraula llibertat és fonamental. I aquest deixar (encara) lliure la decisió al lector és el pas previ al pas següent, quan la lectura ja serà intencionadament dirigida per tal d'aconseguir allò que l'autor, ara sí, busca i no nega. El pas del lector receptor i lliure en la seva decisió al lector acompanyant en un mateix projecte, un mateix compromís i una mateixa finalitat és el pas que ens porta a les altres categories que segueixen el procés que, en aquest punt, podem enunciar com a "Realisme contra Simbolisme". Ens podríem quedar en el concepte simple de realisme i adjectivar-lo segons la tradició historiogràfica ha establert: realisme social, crític o històric. Però l'estètica realista és, en aquests anys, belligerant i no solament comporta una afirmació, la literatura realista, sinó una clara contraposició i negació que vol desplaçar i negar la potència i presència del simbolisme com una manifestació més, i molt important, de la cultura burgesa.

Realisme contra Simbolisme. Assumir el realisme com a categoria estètica és fruit d'una intensificació i creixent ideologització de la resposta que s'atorga a la pregunta sobre quina ha de ser la funció de la literatura en la societat. És deixar de creure i defensar l'autonomia estètica per atorgar-li una funció interventiva en el debat estètic i de les idees socials. Fins el segle XVIII l'estètica havia intentat respondre a la pregunta sobre què és l'art, i també la literatura. Era un debat essencialista sobre els valors que determinen el que una creació humana sigui art. Al llarg del XIX l'estètica fa un pas més i es pregunta sobre quina és la finalitat de l'art, i també la literatura. Si ha de ser un ornament, art, o explicació, literatura, de la vida burgesa o alguna cosa més. La defensa del realisme del XIX contra el romanticisme del XIX, de la descripció del subjecte a la descripció de la societat, n'és un primer i clar exemple. Però el realisme del XIX no està encara adjectivat. La irrupció i convulsió del materialisme històric i del marxisme teòric o real, amb la revolució i les conseqüències de la revolució russa del 1917, adjectivaran clarament aquest realisme i atorguen, a l'art i a la literatura, una clara funció tant pedagògica i formativa de valors humans i socials com interventiva en la transformació social, sempre, però, des de la comunicabilitat expressiva. No hi ha marge per a la recerca expressiva del llenguatge, atès que aquest només té una funció comunicativa. El realisme social ha establert la seva teoria i els seus límits i aquest realisme penetra en el debat de les idees i es perllonga al llarg de bona part del segle XX acompanyant l'altre debat més directament polític, com és el conflicte entre les classes socials.

A finals dels cinquanta aquells joves nascuts a l'ombra de les revistes universitàries del SEU ja no seran tan joves i l'inicial compromís sartreà de l'intel·lectual, que originàriament era més ètic i moral que ideològic, demana alguna cosa més, una intensificació i una acció més decidida. L'evolució intel·lectual, els viatges i les noves lectures —Trilling, Lukács i Goldman— preparen el terreny i permeten intensificar els plantejaments ideològics. Aquesta nova estètica al servei d'una clara afirmació generacional porta, encara en el camp castellà, a una antologia *Veinte años de poesía española (1939-1959)*, publicada el 1960, que, atesa la seva influència i èxit, tindrà continuïtat i actualització a *Un cuarto de siglo de poesía española (1966)*. És una antologia crònica d'un temps concret, i limitat als anys de la postguerra espanyola, que mostra un canvi i que presenta el compromís realista com l'estètica poètica de futur. Més radical serà, perquè és un clar llibre-manifest-programa, la nova antologia, ara ja en català, *Poesia catalana del segle XX (1963)*, d'autoria compartida amb Joaquim Molas. De fet la radicalitat en la defensa del realisme en Castellet serà més contundent en la literatura catalana que no pas en la castellana. Un llibre com *Poesia, realis-*

me, història (1965) no té equivalent en castellà ni es va traduir a aquesta llengua. *Poesia catalana del segle xx* és una antologia amb un abast temporal i cronològic molt més ampli que permet la revisió de tota una tradició poètica i la construcció de l'operació que dona nom a aquesta categoria, realisme contra simbolisme, aplicat al procés històric de la poesia catalana. L'antologia mostra l'itinerari d'una evolució que pretén mostrar el procés d'una alternança estètica al llarg del segle xx que s'explica pel pas dels principis estètics del simbolisme als del realisme. I a més, com a part programàtica i, per tant, de contraposició a l'estètica anterior, el simbolisme, els principis del realisme es presenten i es defensen com els únics aptes i possibles per lligar la poesia amb el present i el futur i per lligar la poesia amb les marques de la modernitat.

Qüestió de mètode i renovació. Atesa la diversitat de la condició humana, segurament el singular és més perillós que el plural, on la diferència té més cabuda. Per això quan la funció de la literatura només admet com a resposta una estètica, i una estètica restrictiva, el constrenyiment és massa dur i difícil de mantenir. La lògica del realisme és irrefutable i respon a un moment històric concret. El realisme històric fou, o també fou, una arma o manifestació de combat artístic i literari contra el franquisme. Per tant té la legitimitat històrica del temps que ocupa i del seu funcionalisme ideològic i literari. Però una teoria, i una teoria estètica, sense esclatxes d'obertura és una teoria condemnada al defalliment. Castellet ho va percebre, o així ens ho explica als seus *Els escenaris de la memòria* (1988) quan, en parlar de l'escriptora nord-americana Mary McCarthy, assenyala com el Congrés sobre el Realisme, que se celebrà a Madrid el 1963, significà el seu primer punt d'inflexió i un replantejament sobre els límits d'un esquematisme analític i crític excessivament reduccionista. I tot i que, com hem dit, el 1965 encara publica *Poesia, realisme, història*, un dels seus textos més radicals, la fractura ja és oberta i Castellet inicia la recerca dels camins de sortida. Camí que segueix diversos viaranyis i que passa: 1) Per la lectura d'una nova teoria crítica, sobretot els estructuralistes francesos i Roland Barthes. També el Northrop Frey d'*Anatomia de la crítica* clau per a fonamentar el concepte d'Enciclopèdia i orientar la lectura de Salvador Espriu. 2) La redacció de la *Introducció a l'obra poètica de Salvador Espriu* (1968) on ja fixa un canvi clar i la necessària obertura metodològica per afrontar una lectura i la interpretació d'una poesia com la del poeta de Sinera. 3) Descobrir l'evolució i la transformació de les teories i del nou pensament marxista a partir del llibre *La lectura de Marcuse* (1969). 4) Conèixer la nova poesia postrealista i la veu dels més joves, en l'àmbit castellà, a *Nueve novísimos* (1970) i 5) Una autocrítica de la posició anterior que es pot documentar en nombrosos escrits, conferències i declaracions. La crítica i la revisió van existir. És irrefutable. Com ho és una nova fonamentació metodològica que porta a una flexibilitat i obertura que s'argumenta sobre una nova posició i idea: cada autor demana i exigeix la metodologia crítica que millor l'interpreta i explica. Sota aquests paràmetres entra a la dècada dels anys setanta i analitza l'obra de dos grans escriptors de la literatura catalana: el poeta Salvador Espriu i el prosista Josep Pla.

Enciclopèdia i totalitat. La revisió dels principis metodològics que havien orientat la seva funció crítica que, cronològicament, també es pot considerar com el pas de la joventut a la maduresa, personal i crítica, porta a la millor conclusió possible, com és a la flexibilització metodològica i a la certesa que cada metodologia crítica avança en l'anàlisi i el coneixement d'un nivell de l'obra, no pas de tota. Per tant, la millor operació crítica és la que intenta abastar el màxim de coneixement sobre l'obra tot acceptant, a més, com l'especificitat de cada obra mostra i assenyala el millor camí crític pel seu estudi. Ja hem assenyalat com el pròleg a l'obra poètica de Salvador Espriu, 1968, és el primer senyal públic d'aquest canvi que pren cos, ja de manera efectiva, a la dècada del setanta, que, amb la perspectiva d'avui, podem considerar, també, el punt final del seu treball crític. Més enllà d'aquesta data ja no hi ha cap més treball crític important que es pugui afegir a la seva bibliografia. En tot cas, els vuitanta, amb *Els escenaris de la memòria* (1988) s'obre la darrera etapa: Memorialisme i balanç.

Els setanta marquen, per tant, un canvi i una concentració. S'afebleix la presència continuada i la militància activa. Ja no serà l'anàlisi i la interpretació general d'una època per a ser-ne testimoni i partícip el que mou el crític. Ara el treball s'orienta a l'estudi i anàlisi d'una obra concreta. De l'obra d'aquells autors en el corpus literari dels quals s'amaga i es mostra una cosmogonia i una totalitat significativa. Una interpretació del món que, alhora, és un repte interpretatiu per al crític. No hi ha res més distant que la poesia metafísica d'Espriu arrelada en teodicees i mitologies d'arrel mediterrània amb el prosaisme i la raó interpretativa de la quotidianitat de Pla. Però, a més, tots dos expliquen un món que, amb tota seguretat, no pertany al crític que l'analitza ni és viscut per ell. En el cas d'Espriu el concepte d'enciclopèdia, extret del Frei de l'*Anatomia de la crítica*, l'endinsa en la voluntat de coneixement de les bases d'una espiritualitat per ell, fins aleshores, desconeguda. Mentre, d'altra banda, també es declara a les antípodes del pensament social de Pla. Però això no impedeix ni el seu estudi, interpretació o defensa des de la importància que atorga a la seva obra dins la literatura catalana. En els dos casos, però, la importància crítica que reconeix a l'obra obliga el crític, i aquesta és la novetat, a desenvolupar els mecanismes necessaris per al seu estudi i coneixement. Els resultats, com és sabut, són *Iniciació a la poesia de Salvador Espriu* (1971), premi Taurus 1970, i *Josep Pla o la raó narrativa* (1978), premi Josep Pla 1977. Amb aquest títol la seva obra crítica es tanca. *Per un debat sobre la cultura a Catalunya* (1983) és un retorn de l'intel·lectual compromès a la reflexió sobre el nou paper que ha de tenir la cultura dins de la democràcia recent inaugurada i que es considera com un dels llibres de capçalera del conseller Rigol en la formulació del seu pacte cultural.

Memorialisme i balanç. Hi ha una dada que no s'ha considerat prou. Des del darrer llibre crític, sobre Pla, 1978, fins a la data de la seva mort, 2014, passen 36 anys. I des d'*Els escenaris de la memòria*, 1988, fins a la mort, 26 anys. Per tant no podem oblidar que els 35 darrers anys el crític Josep M. Castellet se'ns presenta com el memorialista Josep M. Castellet. O, en tot cas, que la doble consideració, crític i memorialista, obliga a un tractament que no aconsella la subsidiaritat. A més, el memorialista Castellet està en funció del Castellet crític i l'explica. Són unes memòries contrapuntejades que al llarg dels diversos llibres publicats, *Els escenaris de la memòria* (1988), *Seductors, il·lustrats i visionaris* (2009) i *Memòries confidencials d'un editor. Tres escriptors amics* (2012), estableixen la relació de Josep M. Castellet amb diversos personatges, catalans, espanyols i internacionals, que, en explicar-los i explicar el lligam de relació que varen mantenir, exemplifiquen situacions i aspectes que ajuden i permeten conèixer millor l'actitud, l'evolució i el pensament de Castellet al llarg de tots els seus anys d'activisme cultural, crític i editorial. Solament *Dietari de 1973* (2007) és una mirada més interior sobre la quotidianitat dels mesos en què l'escriu a manera de prova i assaig quan ha començat l'estudi de l'obra de Josep Pla. A través del dietari anem seguint l'aventura del treball que emprèn per estudiar el món de Josep Pla i per entrar-hi.

2. *Valors constants i de permanència.* Seguir els valors de canvi que expliquen l'evolució de J. M. Castellet ha limitat que, ara, en aquest breu recordatori, ens puguem aturar més en els que considerem valors constants i de permanència. Però els dos valors principals que hem assenyalat, fidelitat al present i modernitat, és poden considerar quasi la matriu que explica i alimenta tots els altres. Són el pivot fixa sobre el qual gira tota l'evolució. També la seva tasca com editor que en els anys seixanta i setanta estava clarament dirigida a modernitzar els referents d'una cultura com la catalana que havia viscut i patia l'enclaustrament obligat per una dictadura que asfixiava el seu creixement. D'altra banda, la dialèctica i oposició passat/present amaga, molt sovint, una idea i recerca implícita de la modernitat. Actitud que domina en les diverses propostes estètiques que, referides a cada moment històric, ha defensat. Si a aquest fet afegim els diferents presents viscuts pel crític sota el franquisme i el postfranquisme, trobarem les coordenades d'interpretació intel·

lectual del crític. Un crític que, tant en castellà com en català, ha publicat una important relació de títols i articles que, sovint, en el moment de la seva publicació, han obert polèmiques i han participat d'un debat literari que, també sovint, ha marcat una etapa o una època. Ha fixat, doncs, un debat d'idees en el moment que aquestes es produïen. Els seus llibres han estat oportuns. I aquesta oportunitat solament s'explica quan es coneixen des de dins i es viuen els models i interessos literaris que defineixen i expliquen cada present. Perquè el present, com la vida, és canvi i transformació. En el cas d'un crític assumir aquest present canviant significa o pot significar no solament seguir els diferents processos que es viuen sinó, també, avançar-se i proposar camins o idees a seguir quan es té una clara fonamentació d'aquest present. Aquesta és la principal diferència entre un historiador i un crític i, en el seu cas, també un editor. En aquest sentit Josep M. Castellet fou i ha estat un crític interventiu que, sobretot, ha volgut entendre, explicar i explicar-se el seu temps. I viure aquest temps. Per això la fidelitat al seu temps històric, a cada temps històric, que suma diversos i diferents presents, ha orientat tota la seva activitat intel·lectual i crítica.

Àlex BROCH
Institut del Teatre

CESARE SEGRE
(1928-2014)

Il 16 marzo 2014 è morto a Milano, all'età di 86 anni, Cesare Segre, uno dei grandi filologi romanzi della seconda metà del Novecento. Aveva avuto come maestri Santorre Debenedetti, Benvenuto Terracini e Gianfranco Contini, tre fra i più illustri studiosi europei di linguistica e di filologia romanza della prima metà del secolo scorso, tutti molto attenti anche alle relazioni delle rispettive discipline con l'interpretazione dei testi e con la critica letteraria. Sono tratti distintivi anche del percorso scientifico di Segre, ai quali egli ha aggiunto però anche un'eccezionale capacità di proposta e sistemazione teorica dei problemi e risultati critici via via conseguiti, in un continuo confronto con le correnti critiche europee e americane più vive e attuali. È un tratto che ha reso inconfondibile e di fatto unica la sua fisionomia di studioso e che sarebbe peraltro incomprensibile nelle sue motivazioni più profonde se non si considerasse quanto ogni proposizione metodologica e teorica di Segre è stata sempre e prima di tutto motivata da una ricerca sui testi: quindi, in definitiva, dalla sua formazione linguistico-filologica, per esplicita autocoscienza, dalle prime prove alle ultime (ancora nel 2008: «nulla è tanto produttivo di idee originali, come l'*esercizio* della critica. Insomma, dalla teoria si passa alle applicazioni, così come dalle applicazioni si passa alla teoria»).

In *La sintassi del periodo nei prosatori italiani*, tesi di laurea (1950) pubblicata due anni dopo, chiarisce preliminarmente che «i fenomeni sintattici sono studiati in quanto possono essere messi in rapporto con la personalità degli autori che se ne servono», per sottolineare subito dopo che «Non sono state solo ragioni metodiche a farci scegliere questa via, ma i fatti stessi [...] Posti davanti a un fenomeno sintattico, abbiamo cercato di riportarlo senz'altro ai motivi fondamentali dell'opera cui appartiene, quando si trattasse di costruzione che mostrasse chiaro il suo valore culturale [...]; abbiamo invece cercato di interpretare il valore che esso aveva per lo scrittore riunendolo in serie con altri fenomeni presumibilmente analoghi, quando il fenomeno, preso in sé, fosse passibile di differenti interpretazioni». Un'esigenza dunque più ampiamente razionalizzatrice e un insegnamento metodologico, per quanto riguarda i rapporti fra linguistica e filologia applicate ai testi letterari, più che mai valido e attuale, per i linguisti prima di tutto. Quando ripubblicherà in volume (*Lingua, stile e società*, Milano 1963) lo stesso saggio, accompagnato da altri lavori dedi-